

СТАТИИ | СТАТЪИ | ARTICLES

*Нели Ганчева (София, България)*ИЗДАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНИ СЛАВЯНСКИ ПАМЕТНИЦИ
В ИНТЕРНЕТ

През последните години редица международни организации интегрират усилията си в търсене на глобални решения за опазването и за разширяването на достъпа до световното документално наследство, съществена част от което представляват средновековните славянски ръкописи. Прилагането на постиженията на съвременните информационни технологии все по-отчетливо се очертава като един от възможните пътища, осигуряващ съхранението в електронен вид и по-широкия достъп до тези ръкописи. Именно с такава цел част от специалистите в областта на славистиката се включват в проекти за компютърна обработка и подготовка на електронни издания на средновековни славянски текстове. Обект на проучване в настоящата статия са най-представителните налични в Интернет издания на книжовни паметници от епохата на Средновековието, създадени от източноправославните славянски народи. Целта на подобно представяне е да се отчетат предимствата и недостатъците на електронните издания в сравнение с традиционните печатни издания, вследствие на което по-ясно биха се очертали както техните възможности, така и перспективите пред тях.

Съвременната филологическа наука подготвя два типа издания – дипломатически и критически, които съществуват паралелно. Още в началото трябва да отбележим, че наличните в настоящия момент в Интернет или записани на CD-ROM издания на средновековни славянски текстове са от дипломатически тип и дават само частична представа за ръкописната традиция, а оттук и за текстовата история на даден книжовен паметник¹. Именно те обаче разполагат с изключително голям потенциал за паралелно представяне на данните от всички запазени и проучени преписи, при което от-

¹ Вж. *Bojadžiev, A. Electronic Student Editions of Medieval Slavic Texts. – Scripta & e-Scripta, 1, 2003, 75–77.* Обширна информация за възможностите на електронните издания за представяне и проучване на средновековните славянски текстове се съдържа в цитираната статия на *А. Бояджиев* (с. 75–88) и в: *Motygin, O. V., A. S. Slutskiy. Electronic Editions of Medieval Manuscripts: Thirteenth-Century Slavonic Euchologia. – In: Computational Approaches to the Study of Early and Modern Slavic Languages and Texts. S., 2003, 189–199.*

падат ограниченията по отношение на обема на критическия апарат. Възможността потребителят да подбере от целия информационен масив само нужната му информация, да я извика на екрана в избраната от него форма на показване на документа, да сравни даден текстов сегмент с кореспондиращите му варианти от другите свидетелства превръща тези издания в ценен източник за проучване на текстовете с голям брой разночетения и с богата ръкописна традиция. Също така с помощта на хипервръзки всеки текстов сегмент в тях може да бъде свързан с езиковедска анотация към него, а текстът като цяло – с различен по вид коментар: палеографски, езиковедски, текстологически, културно-исторически и др. Изданието допълнително може да бъде обогатено със системи за търсене и извличане на данни от голям брой източници, което улеснява и ускорява тяхната обработка и анализ. Ако искаме да определим максимално кратко и точно същността на електронните публикации, мисля, че трябва да си послужим с думите на Юри Кагарлицки, който ги разглежда като „йерархична информационна система, от която различните потребители биха могли да извличат информация на различни нива: текстологическо, правописно, лексикално, граматическо и др.“².

В статията ще бъдат проучени Интернет страниците на: Балтославянския отдел към Университета в Хелзинки (*Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense*); Факултета по хуманитарни науки към Норвежкия университет за наука и техника в Трондхайм (*Sofia-Trondheim Corpus*); Удмуртския държавен университет в Ижевск (проект за създаване на корпус от стари славянски текстове); Обществото за византино-славянски изследвания в Санкт Петербург; Московската патриаршия и Троицко-Сергиевата лавра. Ще разгледаме и три индивидуални проекта – на Дейвид Бирнбаум (работата му върху електронното издание на „Повестъ временных лет“), на Ралф Клеминсон (изданието на Будапещенския глаголически откъслек) и на Димитър Дунков (проектът за представяне на старобългарската библейска традиция в две поредици – „*Biblia Slavorum Salisburgensia*“ и „*Biblia Palaeobulgarica*“).

Главен представител на сравнително по-старите електронни версии на средновековни славянски текстове в Интернет, които използват транслитерационна схема, базирана на стандартните 7-bit ASCII символи, е *Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense*. Публикациите се подготвят от специалисти от различни европейски научни институции и са достъпни на Интернет страницата на Балтославянския отдел към Университета в Хелзинки³. Основната цел на този мащабен проект е да бъдат издадени в електронна форма едни от най-ценните за изучаването на старобългарската писменост книжовни паметници. Засага налични в мрежата са: Маринското евангелие, Супрасълският сборник, Пространното житие на Кирил, Пространното житие на Методий, Киевските листове, Пражките листове и Фрайзингските откъси. Предстои издаването на Асеманиевото евангелие, Зографското

² Кагарлицки, Ю. В. Internet Publication of Slavic Sources by the Russian Language Institute. – In: Computational Approaches to the Study of Early and Modern Slavic Languages and Texts. Sofia, 2003, p. 246.

³ <http://www.slav.helsinki.fi/ccmh/>. Работата по проекта за създаване на такъв корпус започва през 1986 г. Главен координатор на дейността на участниците в проекта в настоящия момент е Юко Линдстед от Хелзингския университет.

евангелие и Савината книга. Освен това web-страницата на корпуса осигурява достъп до други два сайта – Obshtezhitie и Kodeks. Obshtezhitie е предназначена за проучване на кирилски и глаголически ръкописи, както и на старопечатни книги. Предоставя информация за електронни публикации, за проведени научни форуми, индивидуални и институционални проекти, актуална библиография. Страницата се поддържа от Ралф Клеминсон. Kodeks също съдържа богата информация за издания на старобългарските ръкописни книги в Интернет, както и библиографски данни за граматика, учебна и друга справочна литература в областта на старобългаристиката.

Приетият транслитерационен модел за представяне в Интернет на текстовете, влизащи в състава на Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense, разполага предимно с буквите от латинската азбука, като специфичните за старобългарския език звукове се предават с помощта на допълнително включени в схемата означения. Всяко издание е придружено от кратко въведение, в което се обясняват принципите, следвани при подготовката му, и се публикуват използваните при транслитерацията знаци. Подмяната на оригиналния текст с негов транслитериран вариант служи единствено за целите на компютърната обработка. Прилаганият 7-bit ASCII комплект от символи осигурява постигането на максимална преносимост на файловете и електронната версия в този вид е удобна за търсене, извличане и трансформиране на части от информацията. Като цяло обаче транслитерираните текстове са трудни за разчитане от специалистите, неизбежно е и допускането на неточности и грешки при разчитането. Това на практика силно ограничава самостоятелната работа с тях и налага необходимостта да бъдат използвани заедно със съответстващите им печатни публикации. Неслучайно в славистиката те се смятат за третостепенни⁴ и без особена научна стойност, а като главна причина за това се изтъква фактът, че за основа им служат не ръкописите, съдържащи съответния текст, а печатните издания на текста. Друга особеност на представените в корпуса книжовни паметници е отсъствието на коментар към тях – културно-исторически, палеографски, текстологически и езиковедски. Подобно отсъствие не би трябвало да се счита за недостатък на електронните публикации поради отбелязания по-горе факт, че предназначението им е само да допълват и да се използват заедно с печатните, без да ги изместват. А както е известно, последните съдържат данни за историята на паметника, палеографско и кодикологическо, а понякога и езиковедско проучване, приложения, речници-индекси, показалци, богат критически апарат. От казаното дотук бихме могли да обобщим, че основната роля на разглежданите електронни издания е да демонстрират определено ниво от развитието на Интернет технологиите и техните възможности за създаване на машинночетим образ на средновековен славянски текст. Те обаче съвсем не са постигнали необходимото качество, за да дублират, а още по-малко да изместят печатната форма на издаване.

В настоящото изложение ще проучим по-подробно електронната версия на Мариинското евангелие – първия ръкопис, включен в Corpus Cyrillo-

⁴ Така например ги определя Юко Линдстед във въведението към електронния текст на Мариинското евангелие, публикуван на web-страницата на Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense. Вж. бел. 3.

Methodianum Helsingiense. При подготовката ѝ Юко Линдстед се позовава на изданието на Ватрослав Ягич⁵ и като цяло го следва точно с незначителни различия. То включва увод с данни за историята на паметника и кратко негово описание; текста на четиримата евангелисти, предаден с кирилска транслитерация; палеографско и езиково описание на ръкописа и пълен индекс. Критическият апарат под линия съдържа бележки за характерните особености и състоянието на кодекса и различията главно според Зографското, Асеманиевото, Остромировото и Николското евангелие и Савината книга. Началото на Четириевангелието (Мт. 1–5:23) в него е заимствано от Дечанското четириевангелие, български ръкопис от XIII в. Текстът в началото на Евангелието от Йоан от изгубения л. 134 (Йо. 1:1–22), който е възстановен по-късно в ръкописа с нов лист, попълнен с кирилица от XIV в., е представен по Зографското четириевангелие. Липсващият л. 167 (Йо. 18:14–29) е попълнен у Ягич отново според Зографското четириевангелие, което най-много се доближава по писмо и език до Мариинското. Краят на ръкописа (Йо. 21:17–25), който също не е достигнал до нас, е възстановен пак по Зографското евангелие. Електронното издание на паметника се състои от четири файла – по един за всяко Евангелие. Редовете във файловете не съответстват на редовете в ръкописа, а са съобразени с разделението на евангелията на глави и стихове. Всеки ред започва със седемцифрен номер, който е носител на следната информация: първата цифра означава Евангелието (1 = Матей, 2 = Марко; 3 = Лука; 4 = Йоан); следващите две цифри посочват главата в съответното Евангелие; следващите две – стиха; предпоследната цифра показва номера на реда вътре в стиха, като тази номерация се отнася само до файла и не отговаря на номерацията в кодекса; последната цифра е резервна и винаги е нула. В началото на всяко Евангелие (с изключение на Евангелието от Матей) е предвидено място за поместване на списъка на главите в него. Електронната публикация не съдържа липсващите в кодекса части от Четириевангелието и по това се отличава от изданието на В. Ягич, в което текстът се попълва от други източници. Трябва да се отбележи също така, че днес има ново печатно издание на Мариинското евангелие (Евангелието от Йоан)⁶, което не е използвано в разглежданата тук публикация. Този факт доказва, че електронните версии в състава на корпуса са стари и отдавна не са преработвани и актуализирани.

На Интернет страницата на Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense в настоящия момент се намират текстовете на още шест книжовни паметника, които накратко ще представим тук. Първият от тях е Супрасълският сборник, електронната разновидност на който притежава 48 файла – по един за всяка от главите, включени в сборника. Все още не са вписани последните девет глави (40–48). Транслитерираният вариант на старобългарския текст се подготвя въз основа на изданието на Сергей Северянов⁷, което е придружено

⁵ Я г и ч, В. Мариинское четвероевангелие. Памятник глаголической письменности с примечаниями и приложениями. СПб., 1883. XXX+607 с. (фототипно изд. Graz, 1960).

⁶ Евангелие от Иоанна: Текст Мариинского евангелия XI в. с различиями по рукописям XI–XVI вв. – В: Евангелие от Иоанна в славянской традиции. СПб., 1998, 1–98.

⁷ С е в е р ъ я н о в, С. Н. Супрасльская рукопись (=Памятники старославянского языка. Т. 2. Вып. 1). СПб., 1904. VII+570 с. Фототипно изд. Graz, 1956. В предговора към двутомното

от палеографски и езиков коментар. За да се избегнат грешките, допуснати у Северянов, е използвано и първото българско издание на сборника, осъществено от Йордан Заимов и Марио Капалдо⁸. Всеки ред от електронната версия започва със седемцифрен номер, съдържащ следните данни: първата цифра, която е 1, 2 или 3, визира коя част от ръкописа се възпроизвежда⁹; следващите три цифри посочват листа; цифрата след тях – страната на съответния лист (1 – лицева, 2 – обратна); последните две цифри – номера на реда. По-нататък в корпуса са поместени Пространните жития на Кирил и Методий. Тяхната подготовка, както и подготовката на публикацията на Супрасълския сборник е осъществена от Юко Линдстед. За изработването на електронните варианти на двата житийни текста е използвано печатното издание на Франц Гривец и Франц Томшич¹⁰. В него Пространното житие на Кирил е представено по препис № 444 от 1626 г. от сбирката на Хилендарския манастир. Според издателите той трябва да се приеме като най-архаичния от всички южнославянски преписи на житието. Взети са предвид и по-значителните варианти от други ръкописи. Пространното житие на Методий е публикувано по най-стария руски препис от края на XII – началото на XIII в., поместен в Успенския сборник, който се съхранява в Държавния исторически музей в Москва (ГИМ, Усп. 4). Приложен е и направеният от Фр. Гривец латински превод. Обяснени са също редица важни исторически, идеологически и филологически въпроси. Текстовете на пространните жития са включени в сбирката TITUS (Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien), до която се осигурява on-line достъп. Електронните издания на Киевските листове и Пражките листове са подготвени от Йос Схакен¹¹. При Киевските листове е използвана публикацията на текста с кирилска транслитерация в монографията на Й. Схакен¹², посветена на паметника. В нея е направено подробно палеографско изследване на ръкописа, с критичен преглед на всички изказани мнения, а също така е по-

издание на Супрасълския сборник, осъществено от Института за български език при БАН, Й. Заимов нарича изданието на С. Северянов „образцово“ (вж. Супрасълски или Ретков сборник. Т. 1. С., 1982, с. 8), а една от основните причини за това е, че авторът е работил със самия ръкопис.

⁸ Супрасълски или Ретков сборник. В два тома. Увод и коментар на старобългарския текст Й. Заимов. Подбор и коментар на гръцкия текст М. Капалдо. Т. 1. С., 1982. 564 с.; Т. 2. С., 1983. 603 с.

⁹ Както е известно, ръкописът се състои от три части с различно местонахождение. Първата част (118 л.) се съхранява в Университетската библиотека в Любляна (сигн. Cod. Кор. 2). Следващите 16 л. са притежание на Руската национална библиотека в Санкт Петербург (сигн. Q.п.I.72). Останалите 151 л. се намират в Националната библиотека във Варшава (сигн. БОЗ. 201).

¹⁰ G r i v e c, F r., F r. T o m š i č. Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes (=Radovi Staroslavenskog instituta, 4). Zagreb, 1960, 95–143, 144–167.

¹¹ Те са приложени на страницата на Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense, но до тях може да се достигне и чрез следните два адреса: <http://www.schaeken.nl/lu/research/online/editions/kievfol.html> (за Киевските листове) и <http://www.schaeken.nl/lu/research/online/editions/pragfrag.html> (за Пражките листове).

¹² S c h a e k e n, J. Die Kiever Blätter (=Studies in Slavic and General Linguistics, 9). Amsterdam, 1987. 272 p. Текстът на ръкописа е публикуван на с. 216–237, а библиографията – на с. 251–272.

местена обширна библиография. В електронното издание са представени и седемте пергаментни листа, от които се състои паметникът, с изключение на първата страна на първия лист (л. 1а), чиято датировка е по-късна (XI–XII в.). Всеки ред във файла е номериран по следния начин: първата цифра от номера означава листа, втората цифра – страната на съответния лист (1 – лицева, 2 – обратна), а последните две цифри – номера на реда. При създаването на електронната разновидност на Пражките глаголически листове Й. Схакен се позовава на печатните публикации¹³, осъществени от Вацлав Вондрак, Николай Грунски, Милош Вайнгарт и Йозеф Курц, Франтишек В. Мареш. И тук всеки ред започва с четирицифрен номер, чрез който се означава поредността на листа (първи и втори), страната на листа и номерът на реда. Засега последни на страницата на Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense се намират трите молитвени текста, написани с латиница през X–XI в., които са известни под името Фрайзингски откъси¹⁴. В работата си по тяхното публикуване Фредерик Кортланд се основава преди всичко на изданието¹⁵ на Словенската академия на науките и изкуствата, което разполага с факсимиле и сравнително пълна библиография (453 заглавия до 1991 г. включително). Подготовката на електронния вариант в случая се улеснява от факта, че оригиналът е написан на латиница и е необходимо допълнително да бъдат включени ограничен брой символи за означаване на специфичните звукове. По традиция всеки ред започва с номер, който показва поредността на текста от ръкописа (първи, втори или трети), страницата и реда. Изданията на Киевските листове, Пражките листове и Фрайзингските откъси са включени в колекцията от текстови и езикови материали TITUS, достъпна в Интернет.

В разгледаните дотук електронни издания в състава на Corpus Cyrillo-Methodianum Helsingiense се помества единствено текстът на съответния паметник, и то в транслитериран с латиница вид, без научен коментар и приложения към него и без разработена система за автоматично извличане на индекс на словоформите и за търсене и обработка на граматически данни, с каквито разполагат някои от по-съвременните електронни версии в мрежата¹⁶. Това създава изключително големи ограничения и неудобства при работата с тях и на практика свежда до минимум самостоятелното им използване за целите на филологическата наука.

Интензивното развитие на информационните технологии през последните години довежда до появата на два стандарта за кодиране на текстове –

¹³ V o n d r á k, V. O původu Kijevských listů a Pražských zlomků a o bohemismech v starších církevněslovanských památkách vůbec. Praha, 1904, 87–90, 105–110; Г р у н с к и й, Н. К. Пражские глаголические отрывки (=Памятники старославянского языка. Т. 1. Вып. 4). СПб., 1905. 27 с.; W e i n g a r t, M., J. K u r z. Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského. Praha, 1949, 146–149; M a r e š, F. V. An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin. München, 1979, 41–45.

¹⁴ Електронното издание е достъпно и на следния адрес: <http://www.kortlandt.nl/editions/freis.html>.

¹⁵ Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja (=Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela, 39). Ljubljana, 1993. 197 p.

¹⁶ Например информационно-търсещата система за обработка на ръкописи „Манускрипт“, проект на Удмуртския университет, чиито възможности ще проучим по-нататък в статията.

SGML (Standard Generalized Markup Language) и XML (Extensible Markup Language). Прилагането им дава възможност за търсене по определени критерии в съответните електронни текстове, което улеснява и ускорява тяхното проучване. Затова тези стандарти намират приложение и при издаването на стари славянски книжовни паметници. Така например в настоящия момент продължава работата на Дейвид Бирнбаум по подготовката на електронно издание на „Повесть временных лет“ във формат, изграден върху принципите на Text Encoding Initiative (TEI) със стандарта SGML. Тъй като то все още не е разположено в Интернет, информация за него може да се получи единствено от теоретичните разработки на автора, достъпни в печатен и в електронен вид¹⁷. В тях проблемите, свързани с публикуването на конкретното летописно съчинение, се разглеждат в контекста на цялостното проучване на възможностите за представяне, индексирание и търсене в едно издание, което е организирано според правилата на SGML. При създаването на машинночетимата версия на „Повесть временных лет“ Д. Бирнбаум се основава на критическото издание на Доналд Островски¹⁸, което има и електронен вариант, разпространен в Интернет¹⁹. Този електронен вариант се състои от въведение, списък на съкращенията, едиционни принципи и текста на летописа, предаден с кирилски шрифт. Д. Островски определя работата си като опит за реконструиране на първоначалния текст (или на текст, който стои най-близо до архетипа), осъществен на базата на съпоставка между запазените основни ръкописни свидетелства (main witnesses²⁰). Това са свидетелствата, за които в науката се приема, че съхраняват в най-голяма степен предполагаемите особености на архетипа. Главните източници, на които се основава подготовеното издание, са 5 ръкописа²¹ и 3 печатни публикации²² на произведението. Характерното в случая е, че всеки ред от текста се представя в 8 варианта – според посочените по-горе 8 основни източника, – след което, на последно място, Д. Островски предлага и свой реконструиран вариант на съответния ред. Изданието е налично в Интернет в

¹⁷ Вж. B i r n b a u m, D. A TEI-Compatible Edition of the „Rus' Primary Chronicle“. – In: Medieval Slavic Manuscripts and SGML. Problems and Perspectives. Sofia, 2000, 15–43. Електронната версия на статията е разположена на адрес: <http://clover.slavic.pitt.edu/~djb/sgml/pvl/article.html>. Резултатите по проекта за осъществяване на SGML издание на „Повесть временных лет“ са резюмирани на следната електронна страница: <http://clover.slavic.pitt.edu/~djb/sgml/pvl/>. Теоретичните разработки на Д. Бирнбаум, свързани с подготовката на електронно издание от критически тип, са представени на адрес: <http://clover.slavic.pitt.edu/~djb/sgml/extreme2000/birn0505.html>.

¹⁸ O s t r o w s k i, D. The Povest' vremennykh let: An Interlinear Collation and Paradosis (= Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. Vol. 10. 3 volumes). Cambridge, MA, 1999.

¹⁹ <http://hudce7.harvard.edu/~ostrowski/pvl/>.

²⁰ Вж. O s t r o w s k i, D. Introduction to PVL, p. XIX, както и p. XX–XXI, XXVI на посочения в бел. 19 електронен адрес.

²¹ Лаврентиевският летопис от 1377 (РНБ, F.IV.2); Радзивиловският летопис от 1490 (БАН, 34. 5. 30); Московско-Академическият летопис от края на XV в. (РГБ, МДА 5/182); Ипатьевският летопис, около 1425 (БАН, 16.4.4); Хлебниковският летопис от XVI в. (РНБ, F.IV.230).

²² Б ы ч к о в, А. Ф. Летопись по Лаврентьевскому списку. СПб., 1872, 1–274; Ш а х м а т о в, А. А. Повесть временных лет. I. Вводная часть. Текст. Примечания. Петроград, 1916, 1–374, 395–399; Л и х а ч е в, Д. С. Повесть временных лет. По Лаврентьевской летописи 1377 года. I. Текст и перевод. М.–Л., 1950, 9–188.

статичния PDF формат. Така, при инсталирана програма Acrobat Reader – едно лесно изпълнимо условие – книжовният паметник се възпроизвежда и се показва с оригиналното си кирилско писмо, което е най-съществената положителна особеност на разглежданата on-line версия.

Новост в областта на информационните технологии е създаването на универсалната система за кодиране Unicode²³, която покрива голяма част от познатите в древността и от съвременните писмени системи. Прилагането ѝ води до коренна промяна на образа на електронните издания на средновековни текстове, особено ако писмените им системи са различни от латиницата. Наличието на богат арсенал от шрифтове в структурата на Unicode премахва необходимостта от осъществяването на транслитерация при подготовката на изданията. По този начин се облекчава издателският процес, а графичният образ на електронната публикация максимално се доближава до ръкописния ѝ първообраз, което отговаря на изискванията на изследващите го специалисти. В рамките на Unicode са изработени стандарти за компютърно представяне на старата кирилица и на глаголицата. Добавянето на глаголическата част към нейната схема е плод на усилията на Ралф Клеминсон. Именно той подготвя две електронни версии на Будапещенския глаголически откъсlek²⁴ – първоначалната SGML версия и новата и по-удобна за ползване XML версия. Всяка от тях съдържа кратко въведение, отнасящо се до техническите ѝ характеристики, коментар и текст. Коментарът се състои от: въвеждащи данни за ръкописа – история, съдържание и др.; едичионни принципи; палеографски и кодикологически анализ; езиково описание; библиография. За подготовката на публикациите са използвани съществуващите две печатни издания²⁵ на Будапещенския глаголически фрагмент, осъществени от Петер Кирай и от Йоханес Райнхарт и Анатолий Турилов. Изданието на Райнхарт–Турилов е ценно, защото включва разночетения по седем славянски преписа, а също така и гръцкия текст. Откъсът е датиран от XI–XII в. и е най-ранният запазен препис от славянския превод на Житието на Симеон Стълпник. Фактически в разглежданите тук електронни публикации за първи път се осъществява SGML, а по-късно и XML кодиране на глаголически текст, за да бъде той наличен за дистанционно проучване в Интернет. Прилагането на двата стандарта за кодиране позволява да се извършват многобройни сложни операции по обработката на ръкописа. Тези постижения обаче изобщо не могат да омаловажат големия проблем, съществуващ при този тип издания – за да види на екрана оригиналния образ на документа, изписан с глаголица, потребителят трябва да разполага с точно определени допълнителни програмни продукти, помощни файлове и шрифтове. Липсата на съгласуваност в международен мащаб по отношение както на софтуерното осигуряване, така и на осигуряването с необходимите комплекти от шрифтове, създава сериозни пречки и затруд-

²³ За повече информация вж.: <http://www.unicode.org/>, както и: В о j а d ž i e v, А. Цит. съч., 78–80.

²⁴ Електронните версии са достъпни на адрес: <http://userweb.port.ac.uk/~cleminsr/introd.html>.

²⁵ К i r á l y, Р. Das budapester glagolitische Fragment. – Studia Slavica, 1, 1955, 311–332; [Райнхарт, Й., А. А. Турилов]. Будапещтский глаголический отрывок: древнейший славянский список жития Симеона Столпника. – Slovo, 39–40, 1989–1990, 37–44.

нения пред потребителите при използването на съответните издания и на практика силно ограничава приложението им в науката.

Обект на проучване в настоящия преглед е и проектът за създаване на корпус от стари славянски текстове от XI в.²⁶ Осъществяването му е плод на съвместните усилия на Факултета по хуманитарни науки към Норвежкия университет за наука и техника в Трондхайм и Бакалавърския факултет към Нов български университет в София и Езиково-текстологична лаборатория към СУ „Св. Климент Охридски“²⁷. Замислен е в два етапа, като към този момент е приключила работата по първия етап – публикуване на текстовете в машинночетима форма. Характерно за всички издадени книжовни паметници е, че носят белезите на руската редакция на старобългарския език и са най-старите запазени ръкописи, принадлежащи към източнославянската православна книжовна традиция. Тези руски преписи от XI в. съдържат старобългарските протографи в почти непроменен вид, като броят на русизмите в тях, предимно графични и фонетични, е съвсем малък. Това се дължи на факта, че староруските книжовници са се старали много точно да възпроизведат особеностите на старобългарския книжовен език, на който са написани пренесените от България книги, тъй като той, макар и твърде близък, в много отношения им е бил чужд и труден за разбиране. Освен това сакралният характер на тези книги е предизвиквал у преписвачите стремеж към стриктно спазване на установените в тях книжовноезиковите норми. Следователно корпусът е значим за проучването не само на източнославянската, но и на старобългарската писмена култура.

Интернет страницата се състои от две части – въведение от Румяна Павлова и публикациите на отделните текстове. Въведението съдържа: кратко описание на проекта, в което се изтъква значението на предлагания корпус за подпомагане на изследванията в областта на палеославистиката; данни за всеки от издадените книжовни паметници – история на паметника и проследяване на научния интерес към него, място на съхранение, съдържание, брой на листовете, бележки върху езика и правописа, особености на кодекса, печатно издание, използвано при подготовката на електронния вариант; едиционни принципи. Веднага след уводната част са поместени текстовете на ръкописите, като е използван кирилски шрифт. Налични в мрежата са следните източнославянски книжовни паметници от XI в.: Остромировото евангелие (1056–1057 г.) – вж. приложението, Симеоновият сборник (Изборник от 1073 г.), Изборникът от 1076 г., Архангелското евангелие (1092 г.), Служебен миней за септември (1095–1096 г.), Служебен миней за октомври (1096 г.), Служебен миней за ноември (1097 г.), Туровското евангелие, Житието на Кондрат, Житието на Текла, Златоструй на Бичков, Миней на Дубровски, Пандектите на Антиох, Синайският патерик, Бичковският псалтир, Евгениевският псалтир, Чудовският псалтир, Лист на Викторов, 13-те слова на Григорий Богослов. Те са въведени в компютър от екипа от български учени в състав: Събка Богданова, Цветана Ралева, Ростислав Станков, Веселка Желязкова, Ценка Досева. Постигнатите от тях добри резултати се дължат

²⁶ Електронният адрес на корпуса е: <http://mime.hf.ntnu.no/SofiaTrondheimCorpus/>.

²⁷ Ръководител на норвежкия екип от учени е Ян Рагнар Хагланд, а на българския – Румяна Павлова.

на факта, че наборът е извършен по оригиналите с помощта на техни фотокопия или микрофилми. Печатните издания служат като допълнителен източник за сверяване. Вследствие на това електронните издания са разположени на Интернет страницата в статичния PDF формат във вид, максимално приближен до този на оригиналите, като единственото условие, за да се види документът в автентичния му образ, е инсталирането на програмата Acrobat Reader. В корпуса не са включени бележките по полетата на ръкописите (сведения за тях се предоставят във въведението), липсва и критически апарат с разночетения от други източници. Отделните публикации не са придружени от коментар – той присъства само в кратката уводна информация. Текстовете на ръкописите се предават лист за лист, колона за колона и ред за ред. Листовете се отбелязват с арабски цифри, като за означаване на обратната страна на листа се използва латинската буква „v“, а на колоните – латинските букви „a“, „b“, „c“, „d“. Възпроизвеждат се всички буквени и препинателни знаци. Лигатурите се развързват. От надредните знаци се запазват титлите (^) и (¯). Надредните букви са оставени по местата им само в съкращенията, а в другите случаи са вмъкнати в реда без специално обозначение. Написаните над реда думи и изрази са въведени на нивото на останалите и са отбелязани със знак „+“. Тези приети от участниците в проекта едичионни принципи гарантират относително точното и прецизно представяне на средновековните славянски текстове в Интернет. Фактът, че посочените книжовни паметници имат печатни издания, не премахва необходимостта от съществуването и разпространението в глобалната мрежа на техни електронни копия. Най-същественото предимство на последните в сравнение с традиционните издания е осигурената възможност за бърз и широк достъп до тях от всички потребители независимо от мястото, на което се намират. Основният недостатък на разглеждания тук корпус е, че засега той не разполага с програма, осигуряваща търсене в пълнотекстовите бази от данни и визуализиране на получените резултати на екрана. Вероятно следващият етап от работата по проекта ще включва внедряването на система за търсене, което изключително много би улеснило цялостния процес на текстов анализ.

Отбелязаният по-горе проблем е решен по един образцов начин от сформирания към Удмуртския държавен университет (гр. Ижевск, Русия) екип от филолози и програмисти, които поддържат страница²⁸ в Интернет, предназначена за въвеждане на пълните текстове на редица славянски ръкописи от епохата на Средновековието. Разработената от тях информационно-търсеща система за изследване на ръкописни книги „Манускрипт“ осигурява търсене на определена информация по зададено запитване, преглеждане и подбор на резултатите от запитването, сравняване и обобщаване на получените сведения за граматическите признаци на класовете думи, изграждане на слово- и формоуказатели, оформяне на речникови статии и други. Безспорно е, че широкият диапазон от операции, с които разполага системата, улеснява и ускорява както проучването и анализа на данните от голям брой книжовни паметници, така и дейността по подготовката на техни научни издания.

²⁸ Електронният адрес на страницата е: http://io.udsu.ru:1300/mns/main_sc?p1=1.

Наборът на електронните копия се осъществява от филолози от два университета – Софийския и Удмуртския, между които е сключен договор за съвместна дейност. Ръководители на проекта са: от българска страна – Румяна Павлова, от руска страна – Виктор Баранов. Предвидено е публикациите да бъдат разпределени в следните раздели: 1) славянски ръкописи от XI в.²⁹; 2) славянски евангелия от XI–XIV в.³⁰; 3) славянски служебни миней от XI–XIV в.³¹; 4) други раздели³². Трябва да се отбележи, че сайтовете на определените за издаване текстове все още са в процес на подготовка. Изцяло е завършен само електронният вариант на Путятиния миней. Фактът обаче, че Интернет страницата на проекта непрекъснато се обновява, дава надежда за достатъчно бързо и резултатно достигане до крайната цел – създаването на машинночетимия текст корпус.

В следващите редове ще проучим по-подробно сайта, на който е поместено изцяло осъщественото вече издание на руския майски служебен миней от XI в., известен като Путятин миней. Той ще ни послужи като образец за изясняване както на структурата на замислените публикации, така и на възможностите на разработената към тях информационно-търсеща система. Основен принцип на авторския колектив е електронните текстове да се набират по оригиналите, главно чрез техни фотокопия, а печатните издания да имат само помощна функция. Стремешът за точно възпроизвеждане на съществените особености на ръкописите при представянето им в Интернет е едно от най-големите достойнства в работата на екипа от специалисти, което прави техния продукт стойностен и ценен за научните изследвания. Този извод с пълна сила важи и за Путятиния миней – наборът е извършен по оригинала, печатните публикации представляват допълнителен източник за съпоставяне. Редно е да отбележим, че съществуват три печатни съвременни издания³³ на този миней. Този факт не оспорва необходимостта от

²⁹ Тук трябва да се включат пълните текстове на 20-те ръкописа (руска редакция на старобългарския език), които са издадени в рамките на описания по-горе Трондхаймски проект (Sofia–Trondheim Corpus): Остромировото евангелие, Изборника от 1073 г., Изборника от 1076 г., Архангелското евангелие, Служебен миней за септември – 1095–1096 г., Служебен миней за октомври – 1096 г., Служебен миней за ноември – 1097 г., Путятиния миней, Пандектите на Антиох, Синайския патерик, 13-те слова на Григорий Богослов, Миней на Дубровски, Туровското евангелие, Чудовския псалтир, Евгениевския псалтир, Бичковския псалтир, Житието на Кондрат, Житието на Теkla, Златоструй на Бичков, Лист на Викторов.

³⁰ Към този раздел са отнесени: Пантелеймоновото евангелие от XII–XIII в., пълен апракос (РНБ, Соф. 1) и Типографското евангелие от XII в., Четириевангелие (РГАДА, ф. 381 (Син. Тип.), № 1).

³¹ Освен Путятиния миней (XI в.) в този раздел попада и текстът на Служебен миней за април (XII в., РНБ, Соф. 199).

³² Староруски преводи (преводният сборник от мъдри изречения и кратки наставления „Пчела“ и др.); руски летописи („Повесть временных лет“ по Лаврентиевския препис и по Ипатьевския препис); руски жития (Житието на Александър Невски по препис от XVI в., РНБ, Погод. 641); произведенията на М. В. Ломоносов.

³³ Мурьянов, М. Ф. Путятиния миней на май. – Palaeoslavica, 6, 1998, 114–208; 7, 1999, 136–217; 8, 2000, 123–221; Щеглова, Л. И. Путятиния миней (XI в.) в круге текстов и истолкования (1–10 мая): Текст славяно-русской рукописи с параллельным греческим текстом. М., 2001. 486 с.; Новгородская служебная миней на май (Путятиния миней). XI век. Текст, исследования, указатели. Издание подготовили В. А. Баранов, В. М. Марков. Ижевск, 2003. 788 с.

съществуването на негова on-line версия, тъй като чрез нея изключително много се улеснява и разширява достъпът до наборния текст на съответния паметник. Освен това наличието на мощна информационно-търсеща система към електронното издание, която е отворена за най-разнообразни запитвания, подпомага анализа на текста и създава условия за проучването му на различни равнища в зависимост от конкретните потребности. Електронното копие е съпроводено от сведения за проекта, за ръкописа, за изданието и програмата, както и за колектива от филолози и компютърни специалисти, които носят авторската отговорност. Това става с помощта на заложили веднага след заглавието линкове между определени ключови думи и отделните страници, съдържащи информация по тях. Също така общата характеристика на ръкописа се свързва с цяла поредица от страници, на които са поместени следните данни: време и място на създаване; преписвачи; място на съхранение; състояние; съдържание, структура и състав; оформление и украса; протограф; наличие на приписки; богата библиография. Така изградената система от връзки и препратки е класически пример за възможността всеки документ в Интернет да бъде хипертекст, включващ в себе си голям брой отделни текстове, което е едно от най-безспорните постижения на мрежовия начин за разпространение на информацията. Същевременно авторите на проекта ни предлагат вариант на издание, който следва структурата на печатния тип публикации. То се състои от същите раздели като печатното – текст, указатели, коментар, библиография, илюстрации, а материалът във всеки от тях е разположен по начин, който е много близък до традиционния (например коментарът е придружен от бележки под линия). Успешното съчетаване на предимствата на печатната и на електронната форма, от една страна, помага на изследователите бързо и безпроблемно да се ориентират при ползването както на текстовете, така и на указателите, без да срещат особени трудности от техническо естество. От друга страна, системата разполага с богати възможности за търсене, подбор и извличане на информация от базите данни, които по своето разнообразие надхвърлят възможностите на традиционното издание и благодарение на които се събира ценен фактологически материал за провеждане на научните изследвания.

Освен сведения за ръкописите на страницата на Удмуртския университет се съдържат подробни указания за програмното осигуряване на проекта (използват се продуктите на софтуерната корпорация „Oracle“), както и за шрифтовете, които трябва да се инсталират (шрифт Putiata.ttf или архив Putiata.zip), за да може документите да се възпроизвеждат и показват с оригиналното си писмо. Също така е предоставен пълен опис на специализираната документация (т.нар. документи за вътрешно ползване) и на публикациите относно приложението на информационните технологии при обработката и издаването на славянските ръкописни книги от епохата на Средновековието.

Характерна особеност на подготвяните Интернет версии на книжовните паметници по този проект е представянето на текста в четири различни варианта, наречени „оригинален“, „преобразуван“, „нормализиран“ и „съвременен еквивалент“. В самите названия на отделните варианти се съдържа информация за принципите, следвани при осъществяването им. Така например оригиналният текст показва в най-голяма степен правописните ха-

рактеристики на ръкописа – възпроизвежда се лист за лист, колона за колона, ред за ред, буква за буква, без да се разделя на думи; лигатурите и съкращенията не се развързват; надредните букви се задържат по местата им; титлите, надредните и препинателните знаци са разположени както в оригинала, но са заменени с условни означения. Налице са и други отклонения от първообраза – малките и големите инициали се предават еднотипно с главни букви, написаните от различни преписвачи части от ръкописа се възпроизвеждат с един шрифт, приписките не се поместват. Преобразуваният вариант се различава главно по това, че при него текстът вече се разделя на думи, лигатурите и титлите се развързват, а съкращенията и недописаните думи се възстановяват. Нормализираната разновидност е създадена, за да се улесни и подобри процесът на търсене и на сравняване на получените данни. При нея графико-правописните варианти на дадена словоформа се привеждат към един общ вид. Разбира се, съществуването на такава версия е оправдано единствено за целите на компютърната обработка и анализ. Тук съкращенията и лигатурите се развързват, а надредните знаци са отстранени. Еквивалентът на текста, при който се използва графичната система на съвременната кирилица, е предназначен по принцип за по-широк кръг от читатели, но може да бъде ценен и за съпоставки, преследващи чисто филологически цели.

Разработената към електронните издания информационно-търсеща система разполага със следните указатели: прав слово- и формоуказател, обратни слово- и формоуказатели, честотни указатели съответно на думите и на словоформите и техните варианти, указател на словоформите под титли и др. Най-често се използва правият слово- и формоуказател, което определя и основното му значение за изследователската дейност. Всяка статия в него включва: заглавна дума, указание за количеството на словоформите, граматическа характеристика, пълен опис на словоформите със сведения за тяхното местоположение (лист, страница, ред).

Проектът предвижда към изданията да се прилагат и илюстрации от съответните ръкописи – фотокопия на страници от текста, на заставки, инициали и други.

Търсенето е максимално опростено. Работи се в два режима – въвеждане на запитването и преглеждане на резултатите от запитването. За да се издири информация в базите данни, е необходимо да се попълнят полетата на съответния типов образец. В тях потребителят вписва изискванията си относно формата на показване на резултатите (избира се между текст, указател или илюстрация) и листата и страниците, в рамките на които да се извърши търсенето. Освен това той указва коя словоформа го интересува (обикновено се изписва само част от нея, а другата част се маскира) и отбелязва граматическите ѝ характеристики. Намерените думи и/или словоформи се придружават от данни за техния брой, граматически признаци и точно местоположение.

Отбелязаните качества на подготвения електронен корпус показват, че екипът от специалисти, ангажиран в проекта, подлага на задълбочен научен анализ предвидените за публикуване текстове. Налице е стремеж да се прилагат различни подходи за тяхното представяне. Същият стремеж откриваме и при представянето на лексиката на съответните паметници – разработени

са много и разнообразни варианти за търсене и обработка на данните, което ускорява текстовия анализ и създава солидна фактологична основа за научните изследвания.

Редица други руски институции и организации също поместват на страниците си в Интернет издания на средновековни славянски текстове. Между тях са Обществото за византийско-славянски изследвания в Санкт Петербург, Московската патриаршия и Троицко-Сергиевата лавра. Страницата на Обществото за византийско-славянски изследвания³⁴ съдържа информация за: целите и предмета на дейност на основаната през 1993 г. организация; текущото съдържание на периодичното ѝ издание „Византинороссика“³⁵; паметниците, на които са подготвени или са в процес на подготовка електронни версии; ресурсите в Интернет в областите византология, славистика, класическа филология, библеистика и други със сродна проблематика; доклади от научни форуми, организирани от Обществото; инструкцията за използването на формата DJVU. Паметниците са разделени на писмени и паметници на иконографията³⁶. От тях в най-напреднал етап е работата по издаването на текстовете на старите славянски служебници от XIII–XIV в., което е основната причина да се запознаем по-подробно с електронните им варианти. Авторите³⁷ на проекта са си поставили за цел да създадат електронен архив на всички известни най-стари преписи на славянския служебник, като ги подредят в хронологичен ред. Според тях подобно хипертекстово представяне има потенциала да бъде аналог на традиционното критическо издание, тъй като спомага за изграждането на един обобщен образ на служебника, въз основа на който може да се възстанови евентуалният образ на протографа³⁸. Разбира се, цялостното изпълнение на подобен

³⁴ <http://www.byzantinorossica.org.ru/>.

³⁵ В отделни файлове във формат DJVU са разположени и пълните текстове на статиите в него.

³⁶ Писмените паметници съставляват няколко цикъла. Първият от тях е посветен на св. Климент Римски – предвидено е да включва съществуващите в славянската средновековна книжнина произведения за него. Засега на сайта няма поместени такива произведения. Вторият цикъл е насочен към цялостното проучване на житията на св. Николай Мирликийски в славянската ръкописна традиция, като акцентът пада върху руската традиция. В ход е работата по публикуването на текстовете на житията, а също и на изследвания върху тях. Следващият цикъл обединява литературните паметници за Борис и Глеб – издания и изследвания. Последният раздел е предвиден за представяне на някои от старите славянски служебници (XIII–XIV в.). Предназначените за публикуване на паметници на иконографията части от сайта в настоящия момент се реконструират.

³⁷ Ръководител на работата по издаването на служебниците е А. С. Слуцки. Другите участници в проекта са Т. И. Афанасиева (подготовка на текстовете) и О. В. Мотигин (електронно представяне на текстовете). Електронните версии са придружени от публикациите в pdf формат на три статии от А. С. Слуцки („Византийские литургические чины „Соединения Даров“ и „Теплоты“, „Заамвонные молитвы в рукописных славянских служебниках“, „Диалог священнослужителей после Великого Входа в славянских служебниках XIII–XIV веков“, с анотации), проучващи византино-славянските взаимоотношения в областта на богослужението. Две от тях не са обнародвани преди това в печатни издания, третата се помества с изменения. Същите автори са изложили доста подробно вижданията си относно създаването на електронния архив на славянските служебници от XIII в. в: M o t y g i n, O. V., A. S. S l u c k i j. Цит. съч., 191–194.

³⁸ Пак там, с. 194.

труден и зависещ от редица условия проект е задача на бъдещето, а засега на сайта се съхраняват текстовете само на три преписа от XIII в.: 518 и 519 от Софийската сбирка на РНБ, както и 1017 от Соловецката сбирка на РНБ. Те са записани на PDF файлове и изданието на всеки един от тях е разработено в два варианта. При първия текстът се възпроизвежда страница за страница и ред за ред, като палеографските особености на ръкописите се предават доста точно – отличават се инициалите и киноарните записки, по местата им се запазват маргиналните бележки, отразяват се зачертаванията, прибавките и заличените места от ръкописа. При втория текстът е разделен на глави и параграфи, съответстващи на службите и на различните литургични елементи (молитви, възгласи и др.), които ги изграждат и които влизат в състава на служебника. Вижда се, че тези варианти отразяват два различни подхода за проучване на паметниците – първият е насочен към изучаване на палеографските им характеристики, а при втория те се разглеждат като богослужбни книги и се изследва съставът им. Като следваща стъпка в своята дейност авторите предвиждат създаването на два типа спомагателни файлове, свързани с изданията. Едните ще съдържат палеографски коментар, а другите – литургически. Такава структура на файловете, при която изворът е отделен от коментара, улеснява компютърния анализ на съответните текстове и е предпоставка за успешното изграждане към електронния архив на необходимите индекси и търсещи системи.

Интерес представляват и публикациите в Интернет, посветени на богослужението на Руската православна църква, които се намират на страницата³⁹ на Московската патриаршия. Тук темата за богослужението е разработена всеотрасно – посетителят има достъп до съдържанието на богослужбните книги, може да се запознае с уставните правила, да види на фотографии и видеофрагменти основните моменти от литургията, да чуе църковни песнопения, както и да зададе богословски въпрос или да потърси информация в сървъра по ключова дума(и). В раздел „Статии“ е поместен пълният текст на Служебник № 519 от Софийската сбирка на РНБ (XIII в., сигн. Соф. 519). Към него е въведено кратко палеографско описание с данни за: произход, размер и брой на листовите, материал, писмо, подвързия, украса и съдържание. Електронното издание, както и придружаващият го коментар са записани на PDF файлове.

Ще завърша прегледа на руските сайтове с кратко описание на web-страницата⁴⁰ на Троицко-Сергиевата лавра. Тя съдържа исторически сведения за манастира и за библиотеката към него, пътеводител с указания за храмовете и другите постройки към светата обител, фотографии, опис на ръкописните книги в библиотеката и др.⁴¹ В настоящия момент на нея са разположени факсимилните издания на 110 средновековни славянски ръко-

³⁹ <http://www.liturgy.ru/>.

⁴⁰ <http://www.stsl.ru/index.htm>.

⁴¹ За подготвянето на материалите са използвани следните основни източници: Г о р к и й, А. В. Историческое описание Свято-Троицкой Сергиевской Лавры. М., 1842. 162 с.; Описание славянских рукописей Библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. 1. М., 1878. 19+352 с.; 2. М., 1878. 240 с.; 3. М., 1879. 267+44 с. По сведения от тези източници библиотеката на манастира е притежавала 823 славянски ръкописа, които днес се намират в РГБ.

писа⁴², което само по себе си е едно значително постижение, още повече че броят им ритмично нараства, а изображенията се отличават с високо качество. Така постепенно уникалната ръкописна колекция на манастира се превръща в електронна с възможност за дистанционен достъп до нея. До текстовете на книжовните паметници се достига по два начина – чрез вписване на техните номера от предложения опис или чрез кликуване върху на словите им в опис. На началната страница на всеки паметник е поместено негово кратко палеографско описание (писмо, оформление, датировка, брой на листовите, съдържание), след което на принципа на хипертекста последователно могат да се извикат на екрана фотокопията на всичките му листове или да се посочи номерът на един определен лист, чието изображение искаме да получим. Отбелязаните постижения при разработването на сайта на Троицко-Сергиевата лавра са от изключително голям интерес за славистиката поради три основни причини. Първо, наличието на подобна електронна сбирка е единственият начин за дистанционно ползване на текстовете на ръкописите от колекцията на Троицко-Сергиевата лавра, което е неопценима придобивка за славистите по света. Второ, издателите са избрали най-точния и коректен начин за показване на особеностите на оригиналите – чрез осъществяването на техни факсимилни издания. Трето, непрекъснатото увеличаване на броя на фотографираните ръкописи говори за решението им в кратки срокове да разположат на сайта цялата значителна по своя обем ръкописна колекция.

В края на настоящото изложение ще проучим Интернет версията на намиращия се все още в начален етап от своята реализация проект, насочен към цялостното изследване на старобългарската библейска традиция и представянето ѝ в поредица от издания, наречени от издателя Димитър Дунков „критически“⁴³. Предвидено е този мащабен по своя замисъл проект да се осъществява в две серии с различно предназначение – „Biblia Slavorum Salsburgensia“ и „Biblia Palaeobulgarica“. Първата серия е обвързана с постигането на няколко основни цели, декларирани във въведението по следния начин: да се подготви критическо издание на старобългарския текст на Библията, като той бъде сравнен със Септуагинта, латинския превод и еврейския оригинал; да се изработят многоезични речници към критическите издания на отделните библейски книги, както и конкорданс към реконструирания текст (старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски). Като имаме предвид, че сегашните ни познания за ръкописната традиция на най-ранния старобългарски превод на Стария завет са твърде оскъдни – много малко от запазените преписи, отразяващи по някакъв начин този превод, са проучени и издадени, мисля, че имаме пълното основание да се усъмним във възможността тези цели да бъдат постигнати в днешно време и да ги определим като задача на бъдещето. Втората серия е предназначена за поместване на библейските ръкописи с български произход, както и за систематизиране и

⁴² Сред тях са преписи на: книги от Стария завет (включително и на Псалтиря), Паримейника, Евангелието, Апостола, Минея, Поученията на Ефрем Сирийски, жития на светци и много други. Най-ранните преписи са от XIII в.

⁴³ Информацията за проекта и за замислените издания е достъпна на електронната страница: <http://www.slaviaverlag.com/>.

изследване на библейските цитати в произведенията на старобългарските книжовници. Публикациите ще бъдат достъпни в три разновидности – под формата на книга, записани на CD-ROM и въведени в Интернет. Засега разполагаме единствено със записаното на компактдиск издание на старобългарския превод на Книга Рут, което е подготвено от Д. Дунков⁴⁴. Негова съкратена версия (демоверсия) е представена за дистанционно ползване в Интернет. Обект на нашето проучване е именно тази версия⁴⁵, разбира се, като вземем под внимание факта, че тя дава само частична и твърде схематична представа за цялостния документ.

Материалите са разположени в три части, съпроводени от увод и списък на източниците. В увода се засяга доста обсъжданият напоследък проблем за възможността в славистиката да се пристъпи към реконструиране на старобългарския библейски превод и се изразява мнението, че е дошъл моментът да бъдат направени първите опити в тази посока. Нещо повече, предлаганото издание, наречено от Д. Дунков „критическо“ („textkritische Ausgabe“), се определя като опит за реконструкция на старобългарския текст на Книга Рут. Смущавашо в случая е свещането на издателя за неговото предназначение – да послужи като „работна основа“ („Arbeitsgrundlage“), като „изходен пункт“ („Ausgangspunkt“) за по-нататъшни дискусии, обсъждания и изследвания. Подобно свещане влиза в явно противоречие с установения в европейската филологическа наука възглед, че „всяко критическо издание винаги е краен резултат от цялостното проучване на историята на текста“⁴⁶. Всяка друга интерпретация показва неразбиране на неговата същност, вследствие на което редица издания, основаващи се на частичното изследване на ръкописната традиция, погрешно биват определяни като критически.

След увода са публикувани списъците на изворите, заедно с техните съкращения. В Интернет версията е активиран само списъкът на славянските извори. Общият брой на използваните славянски източници е 19⁴⁷, от които 18 са ръкописи, а един – печатно издание (Острожката библия от 1581г.). По-голяма част от тях принадлежат към руската традиция, но са включени, разбира се, и няколко ръкописа, принадлежащи към южнославянската традиция (3 български, 1 сръбски и 1 хърватски бревиар⁴⁸). Най-ранните са от края на XIV в., но преобладават тези от XV и XV–XVI в.

⁴⁴ D u n k o v, D. Altbulgarische Übersetzung des Buches Rut. Salzburg, 2000. 458 Seiten mit 20 Abbildungen. Auf CD.

⁴⁵ Тя е разположена на посочения в бел. 43 електронен адрес.

⁴⁶ Н и к о л о в а, Св. Критическо издание на Методиевия превод на Стария Завет или дипломатическо издание на запазените текстове. – В: Критическото издание на най-стария славянски текст на библейските книги и неговите алтернативи. XIII Международен конгрес на славистите, Любляна, 15–21 август 2003 г. С., 2003, с. 19.

⁴⁷ В сравнение с изданието на Книга Рут от поредицата „Критически издания на старобългарски текстове“ (1993 г.), за подготовката на което са използвани 8 ръкописа, настоящото издание се основава на двойно по-голям брой славянски източници. Вж.: Die Methodbibel. 1. Das Buch Rut. Bearbeiter D. Dunkov, O. Kronsteiner, U. Theissen (=Die Slawischen Sprachen, 34). Salzburg, 1993, 7–34.

⁴⁸ Хърватски бревиар от 1396 г., Виена, АНБ, cod. slav. 3. Това всъщност е най-старият запазен ръкопис, в който се съдържа панонско-моравският превод на Книга Рут.

Следващите три части съдържат самото издание, разположено в две серии, изследванията към него и изображения от ръкописи. Трябва да се подчертае още веднъж, че в обсъжданата тук демоверсия са включени само някои от главите и параграфите на записания върху CD-ROM документ, като дори и те са представени частично – с отделни откъси от изследователската част или с образци (снимки) от наборния текст на библейската книга. Представа за документа като цяло можем да получим единствено от публикувания пълен опис на съдържанието му. Именно от него става ясно, че в началото на първата част, озаглавена „Biblia Slavorum Salisburgensia. Altbulgarische Übersetzung des Buches Rut. Textkritische Ausgabe“, е направен опит да се обхване цялостната история на славянския текст на Книга Рут. Стремежът е да се проучат старобългарските преводи, изворите за тях, както и ръкописите от XIV–XVI в., които ги отразяват. Отделни параграфи са посветени на панонско-моравския и българския превод, на българската, сръбската и руската ръкописна традиция на книгата, както и на мястото ѝ в Острожката библия. Доколко този опит е успешен, Интернет версията не ни дава възможност да преценим, тъй като в нея са включени единствено общите изводи на издателя за славянската текстова традиция на Книга Рут. „Критическото“ издание е поместено в трета и четвърта глава от настоящия дял. Много малка част от него е показана в Интернет – обяснителните бележки за целите на публикацията и за обхвата, вида и структурата на речниците, както и образци от текста и речниците. Използваната за образец само една снимка от реконструирания старобългарски текст на старозаветната книга (глава 2, стих 3) заедно с прилежащия към него критически апарат съвсем не е достатъчна, за да добием макар и бегла представа за изданието като цяло. От нея единствено се вижда, че то е снабдено със сравнително богат критически апарат, въз основа на който старобългарският превод може да бъде сравнен с останалата славянска ръкописна традиция на Книга Рут, с Острожката библия, както и с някои неславянски преводи, между които на първо място е гръцкият. Изработените два речника – старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски – също са представени с по един фотос, от които можем да почерпим информация за техния вид и структура. По своята същност това са речници-индекси, които съдържат следните данни: заглавна дума (в основната ѝ форма, съответствието също се дава в основна форма), граматическа характеристика и индекс на местата. От обяснителните бележки става ясно, че всеки от речниците обхваща по около 380 заглавни думи.

Във втората част, озаглавена „Biblia Palaeobulgarica“, е публикуван текстът на Книга Рут по Румянцевия кодекс от 1537 г., Москва, РГБ, Рум. 29. Според издателя този ръкопис се нарежда сред основните извори⁴⁹, които служат за изследване на старобългарския превод на старозаветната книга и имат първостепенно значение за неговата реконструкция. Подготвеното дипломатическо издание е снабдено с критически апарат, включващ разночетения от славянски и гръцки източници. В демоверсията са обхванати краткият

⁴⁹ Втори по важност след най-старите – хърватския бревиар от 1396 г., Виена, АНБ, cod. slav. 3, и Троицко-Сергиевския кодекс от XIV в. (края на XIV – началото на XV в.), Москва, РГБ, сборката на Троицко-Сергиевата лавра, № 2.

увод⁵⁰, изложението на едиционните принципи и примери (3 снимки) от възпроизведения текст и речниците – старобългарско-гръцки индекс на словоформите и гръцко-старобългарски речник.

В последната (трета) част на on-line документа са поместени две изображения – фотокопия на два листа от следните ръкописи: 1. Библейски сборник от XV–XVI в., Москва, ГИМ, Барс 3, л. 220а [Рут 1:1–3]; 2. Севастиянов кодекс от първата половина на XV в., Москва, РГБ, ф. 270, сбирката на Севастиянов, II, № 1 (М/1431), л. 390а [Рут 1:1–4].

Сама по себе си разглежданата тук Интернет версия представлява тезисно и доста фрагментарно изложение на идеи, които не са подкрепени от една по-мощна извадка от записаното на компактдиск издание на старобългарския текст на Книга Рут. Следователно ние не разполагаме с необходимата база, за да преценим как и доколко тези идеи са реализирани на практика. Ще припомним само още веднъж, че ръкописната традиция, отразяваща старобългарския превод на Стария завет, все още не е достатъчно добре проучена, т.е. в настоящия момент не е налице най-важното условие за предприемането на критически издания на старозаветните книги, които действително да отговарят на установените в съвременната филологическа наука изисквания към тяхната подготовка.

Осъщественият в статията преглед няма претенцията за изчерпателност – при извличането на информация от такава глобална и непрекъснато променяща се медия като Интернет постигането ѝ е невъзможно. В него обаче са обхванати най-представителните издания на славянски средновековни текстове в мрежата и те са достатъчни, за да се очертаят както предимствата им, така и немалкото проблеми, свързани с приложението им в науката. Безспорно най-важното преимущество на тази форма на издаване е, че чрез нея се осигурява изключително широк достъп до средновековното славянско ръкописно наследство. Постигане също така е и фактът, че голяма част от наличните в Интернет публикации представят средновековните славянски текстове с оригиналното им писмо, без да се налага тяхната транслитерация, което се дължи на създаването на универсалната система за кодиране Unicode, разполагаща с богата колекция от шрифтове. Така вече и при тях се спазва едно от основните изисквания към всяко научно издание – за точно и прецизно възпроизвеждане на особеностите на оригинала. Освен това хипертекстовата структура на документите в Интернет предоставя възможност за паралелно показване и съпоставяне на текстови сегменти от различни източници, което благоприятства текстовия анализ и води до натрупването на солидна фактологична основа за провеждането както на чисто лингвистични, така и на текстологически изследвания. Важно качество на някои от по-съвременните електронни версии в мрежата е наличието на работни към тях информационно-търсещи системи, чието програмно осигуряване включва и серия от процедури за създаване на конкорданси и различни индекси. Предимство е и възможността публикуваните веднъж издания непрекъснато да се подобряват и обновяват. Казаното дотук създава доста пълна представа за положителните особености на електронните пуб-

⁵⁰ В него е пояснено, че пълно палеографско и езиково представяне на ръкописа се предвижда едва след издаването на всички книги, влизащи в състава му.

ликации и системи за търсене. Като най-съществено преимущество обаче бих отбелязала факта, че при тях един и същи материал може да бъде представен по много и различни начини, което позволява проучването му на различни равнища и от различни гледни точки в зависимост от конкретните потребности на специалистите.

Наред с изтъкнатите качества изданията в Интернет показват и редица недостатъци. На първо място, някои от по-старите версии в мрежата все още възпроизвеждат текстовете в транслитериран вид, което създава огромни трудности при работата с тях и на практика ги прави неприложими в науката. Естествено е, че учените отхвърлят изцяло подобен род публикации и вместо тях използват традиционните печатни издания. Изходът от това положение вече е намерен – прилагането на Unicode или на друга система за кодиране, вследствие на което старите славянски текстове могат да бъдат достъпни в Интернет, без да е необходима тяхната транслитерация. Тук обаче идва и вторият проблем – за да види документа в оригиналния му вид, с оригиналната система от писмени знаци, потребителят се нуждае от допълнителен софтуер и шрифтове. Необходимостта от насрещно оборудване на компютрите със съответните програмни продукти и шрифтове създава редица проблеми от техническо естество, които съвсем не са маловажни и които засилват негативната нагласа у специалистите към електронната форма на издаване на средновековни книжовни паметници. На трето място, значителна част от изданията в Интернет все още не разполагат с програми за текстов анализ и за пълнотекстово търсене. Публикацията само на текста на даден книжовен паметник, без да бъдат използвани възможностите на компютъра за неговата обработка, до голяма степен намалява значението на съответното издание за провеждането на научни изследвания. Към всичко това трябва да добавим и още един много съществен недостатък – информацията в Интернет е нетрайна. Няма никаква гаранция, че ако днес разполагаме с електронния текст на определена ръкописна книга, ще имаме достъп до него и на следващия ден. Често сме свидетели как една публикация се заменя с друга или пък страницата, на която е разположена, не се отваря. Реалният риск от загубване на информация в мрежата подтиква специалистите да правят записи на CD-ROM и по този начин да осигуряват дълготрайното ѝ съхранение.

Отбелязаните несъвършенства снижават доверието на учените към разглежданата тук медия. Днес предпочитанията им продължават да бъдат насочени към традиционните печатни издания, защото те са по-сигурни и в по-голяма степен отговарят на представата за научно издание. Очевидно, за да надскочат помощните си функции и да бъдат приети и използвани в научните среди, електронните издания трябва да се придържат повече към достиженията при издаването на средновековните славянски паметници в печатния тип публикации и да заимстват от тях всичко ценно и положително. Така ще се достигне до осъществяването на издания, в които успешно се съчетават предимствата на печатната и на електронната форма на публикуване.

СЪКРАЩЕНИЯ

АНБ	Австрийска национална библиотека, Виена
БАН	Българска академия на науките, София
БАН	Библиотека на Руската академия на науките, Санкт Петербург
ГИМ	Държавен исторически музей, Москва
РГАДА	Руски държавен архив за древни актове, Москва
РГБ	Руска държавна библиотека, Москва
РНБ	Руска национална библиотека, Санкт Петербург

ПРИЛОЖЕНИЕ

Електронно издание на Остромировото евангелие, л. 6а–6б
(Sofia–Trondheim Corpus of Old Slavic Texts)

6а

и та повѣдаста ѿже
взыша на пѣтн • и
ѿако са позна нма •
въ прѣломленни
хлѣва • ÷ —
: въ срѣдѣхъ свѣтълаѿа • нѣ •
: але • гла • н • велнчнтѣ дша
: моѿа гла • евангелнѣ • •
: отъ ноана • гла • сѿ • ÷ • • —
Въ оно врѣма • сто-
ѿаше ноанъ • и
отъ оученикъ
него дѣва • и оу-
зърѣ ѿа ндѣхъ-
ца • и гла • се агнѣ-
ць бжнн • и слзша-
ста н • оба оучени-
ка глнщѣ • и по ѿѣ

6с

отъ овоиѣ слзшавъ-
шоуно отъ ноана • и
по нѣмь шѣдъшоу-
иѣ • обрѣте съ прѣ-
жде брата своего
снмона • и гла ѿмоу •
обрѣтохомъ месн-
иѣ • еже естъ сказа-
занемъин хсѣ • и прн-
веде н къ нсвн •

6б

ндоста • обрѣщѣ же
са ѿс • и вндѣвъ ѿа по
себѣ ндѣща • гла н-
ма • чѣсо нщета • о-
на же рѣста ѿмоу •
равен • еже глѣтъ
са сказаемо оу-
чнтелю • кѣде жн-
вешн • гла нма •
прндѣта • и вндн-
та • прндоста же н
вндѣста кѣде жн-
вѣше • и прѣвѣста
оу него дѣнь тѣ •
годнна же бѣ ѿако
десатна • бѣ же а-
ндреа братъ снмо-
на петра • едннъ

6д

въ гаанлеиѣ • и обрѣ-
те фнлппа • и гла ѿ-
моу • гради по мѣ-
нѣ • бѣ же фнлппъ •
отъ вноѣсандѣ-
ска града • андрео-
ва • и петрова • и обрѣ-
те фнлппъ нафа-
нанна • и гла ѿмоу •
негоже пнса монн

ВЪЗЪРЪВЪ ЖЕ НА НЪ
ІС• Рече• ТЪИ ІЕСИ СІ-
МОНЪ• СІЪ НОННІЪ+
ТЪИ НАРЕЧЕШИ СА
КНѢДА• ІЕЖЕ СЪКАЗА-
ІЕТЬ СА ПЕТРЪ+ ІС•
ЗА ВЪ ОУТРЪН ЖЕ ВЪ-
СХОТЪ ІС НЪИТИ

ВЪ ЗАКОНѢ И ПРОРО-
ЦІИ• ОБРЪСТОХОМЪ
ІСА СНА НОСНѢВА•
ИЖЕ ОТЪ НАЗАРѢДА+
И ГЛА ІЕМОУ НАФА-
НАНАЪ+ ОТЪ НАЗА-
рѢДА МОЖЕТЬ ЛН+
ЧЬТО ДОБРО ВЪИТИ+

Nely Gančeva (Sofia, Bulgaria)

EDITIONS OF MEDIEVAL SLAVONIC MANUSCRIPTS IN THE INTERNET

(Summary)

The article covers the most representative editions of medieval Slavonic manuscripts available in the Internet at the moment. The different possibilities of reproducing the medieval Slavonic texts is examined in detail. An essentially positive aspect of some of the electronic versions is the fact that they are equipped with programs for textual analysis and full text retrieval. The electronic editions are compared with the traditional printed ones, the result being a clearer definition of their specific characteristics. Furthermore their prospects are outlined. The review ends with a general presentations of the advantages and shortcomings of the electronic publication of medieval Slavonic manuscripts, taking into consideration the possibilities for their application in scholarly research.